

Reprezentări antropologice fictive ale specificului etnic în eseurile politice românești post-socialiste – două exemple / Fictitious anthropological depictions of national character in Romanian post-socialist political essays – two examples

Ovidiu Gherasim-Proca¹

Abstract:

The history of cultural anthropology has recorded quite a few mythological depictions or fictional interpretations of ethnographic data. This happened to such an extent that the recourse to imagination in order to describe „the human nature” or „the national character” became a topic of anthropological study in itself. This field of research offers an impressive set of examples when it comes to the issue of the distinctive features of ethnic groups or national traditions, the political discourse about which is often loaded with stereotypes and anthropological representations that say more about those who conceive and circulate them than about the object to which they refer. The paper below presents comparatively two instances of the manifestation of this kind of fictional representations in the Romanian post-socialist public discourse and frames a series of observations regarding the mindset of the Romanian post-socialist elite.

Keywords: national character, nationalism, anthropological representations, post-socialism, Romanian political elite

Introducere

Istoria antropologiei culturale a înregistrat nu puține descrieri mitologice sau interpretări ficționale ale datelor etnografice, în așa măsură încât recursul la imaginație în caracterizarea „naturii umane” sau a diverselor grupuri sociale constituie un subiect de studiu în sine. El prezintă o cazuistică impresionantă când vine vorba de referirile la trăsăturile distinctive ale grupurilor etnice sau ale tradițiilor naționale, discursul politic despre acestea fiind încărcat de stereotipuri și

¹ Lecturer at Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Faculty of Philosophy, Social and Political Sciences, Departament of Political Science, International Relations and European Studies; e-mail: gherasim_o@yahoo.com.

reprezentări antropologice mitologizate, care spun mai multe despre cei ce le vehiculează decât despre obiectul la care se referă. Studiul de față prezintă comparativ două exemple de manifestare a acestor reprezentări ficționale cu implicații antropologice în discursul public românesc post-socialist.

Am selectat drept exemple două eseuri descoperite în cursul cercetărilor mele, probe de discurs a căror structură argumentativă iese în evidență printr-o asemănare curioasă, în ciuda tematicii lor substanțial diferite: ambele atrag atenția prin felul în care încearcă să extragă din expresii populare și proverbe, considerate purtătoare de semnificație antropologică, concluzii referitoare la specificul etnic românesc în chestiuni ce se referă la comportamentul economic, în primul caz, și la comportamentul etic cu relevanță juridică, în al doilea. Ambele frapează prin caracterul neobișnuit al afirmațiilor pe care le cuprind și ridică întrebări interesante despre conținutul ideologic pe care se străduiesc să-l transmită, cu atât mai mult cu cât autorii lor s-au afirmat ca membri ai elitei post-socialiste, personalități ce au avut acces la poziții social-politice influente și la atenția platformelor media de mare audiență, publică și activează public în mod perseverent, insistă să influențeze opinia publică, așadar se angajează hotărât în configurarea sferei publice burgheze.

Primul exemplu este eseuul „Pentru ce a luat poporul român Premiul Nobel în economie” semnat de Lucian Croitoru. Lucian Croitoru este un economist român care și-a început cariera în 1982, în aparatul birocratic al Republicii Socialiste România, devenind economist la Întreprinderea pentru Foraje și Alimentații cu Apă București, apoi cercetător la Institutul de Economie a Industriei, pentru ca după 1989 să se remarcă printre experții neoliberali care au contribuit la crearea și consolidarea instituțiilor economice ale statului capitalist (Croitoru, f.d.). Cornel Ban îl menționează în rândul tehnocraților cultivați de FMI și Banca Mondială în umbra ocrotitoare a Băncii Naționale a României, specialiști care, decizându-se de concepțiile dezvoltationiste socialiste, promovau ideea unor reforme neolibérale radicale și susțineau programele de privatizare și austeritate inițiate de partidele așa-numitei „opozitii democratice” anticomuniste în anii '90 (Ban, 2017, p. 165-171). Este cunoscut mai ales pentru faptul că se prezintă de foarte mult timp drept consilier pe probleme de politică monetară al guvernatorului Băncii Naționale a României, Mugur Isărescu, în preajma căruia s-a găsit în calitate de consilier personal și atunci când acesta ocupa funcția de prim-ministru, în anul 2000. În 1998 fusese consilier al ministrului finanțelor, Daniel Dăianu. În anul 2009 a fost el însuși nominalizat pentru o eventuală cooptare politică în funcția de premier. Începând cu anul 2013, anul publicării eseului menționat mai sus, Lucian Croitoru este Președintele Consiliului de Administrație al Fondului Român de Garantare a Depozitelor în Sistemul Bancar (FGDB). Conform datelor biografice afișate pe blogul personal, Lucian Croitoru a publicat mai mult de zece cărți și sute de articole științifice, dintre care șase sunt „catalogate ISI”.

Pentru a doua exemplificare am selectat un subcapitol din eseuul „Corupția și justiția. Corupția din justiție”, semnat de Cristi Danileț, un judecător specializat

în procesele penale, cu o prodigioasă carieră în sfera activismului civic, în calitate de membru și fondator al câtorva organizații non-guvernamentale, și în consultanța politică, în postura de consilier al ministrei justiției Monica Macovei (Crancau, 2005). A fost ales membru al Consiliului Superior al Magistraturii pentru mandatul 2011-2017 și este o personalitate foarte cunoscută, comunicând frecvent în presă și *social media*. Este autorul lucrării „Corruption and Anti-corruption in the Justice System”, editată cu sprijinul financiar al fundației creștin-democrate germane Konrad Adenauer Stiftung. A fost propus de partidul Uniunea Salvați România pentru a fi numit judecător al Curții Constituționale a României, fiind caracterizat de avocatul, ministrul și deputatul Stelian Ion drept profesionist desăvârșit, exemplul de succes meritocratic al învățământului juridic românesc post-socialist: „un judecător cu experiență, care a făcut școala temeinic, care și-a fundamentat toată cariera pe pregătire, pe studiu, pe note obținute prin examen, prin concurs, un competitor care are o înaltă pregătire profesională” (Redacția G4Media, 2022).

În cele ce urmează, înainte de a trece la analiza eseurilor menționate mai sus, voi schița o serie de observații generale despre felul în care referirile la cultura populară au fost și sunt utilizate în discursul de legitimare a statului național contemporan.

Limba și literatura populară în discursul de legitimare politică al elitei statului național contemporan. „Specificul național” și „psihologia poporului român”.

În anul 1999, într-o emisiune televizată ce aducea în discuție reforma sistemului de învățământ din perspectiva obiectivelor pe care le generase introducerea așa-numitelor „manuale alternative”, jurnalistul Cristian Tudor Popescu, inchiuzitorul necruțător al televiziunii românești post-decembriste, adresa o critică vehementă profesorilor ce redactaseră manualul de istorie pentru clasa a XII-a. După o perorație indignată despre opresiunea exercitată de minorități prin intermediul ideologiei „corectitudinii politice” și deplângând „relaxarea instinctului național”, jurnalistul acuza justificarea utilitară prin care autorii manualului încercau să susțină nevoia de a studia istoria românilor. Aceștia porneau de la aprecierea pseudo-antielitistă² potrivit căreia cunoașterea istoriei te poate „ajuta în viață” precum cunoașterea unei meserii sau a unei limbi străine. Iată reproșul adus de Popescu:

² În ciuda aparențelor, nu este anti-elitistă, deoarece, în acest caz, apropierea cunoașterii istoriei de nevoile vieții de zi cu zi este artificială, falsă, și vine exclusiv în sprijinul profesioniștilor cunoașterii istorice, nu ajută cu nimic pe cei obligați să o asimileze. Cred că putem conveni asupra faptului că utilizarea limbilor străine și cunoașterea unei meserii sunt cu mult superioare în plan pragmatic-utilitar memorării narațiunilor istorice.

Punerea pe același plan a studiului istoriei României cu studiul unei limbi străine sau cu învățarea unei meserii oarecare mi se pare un lucru îngrozitor. Deci, dacă știi engleză sau nu știi engleză în clipa de față e bine sau rău pentru tine. Dacă nu știi engleză e foarte rău, pentru că nu te poți descurca de nici un fel. Da? Dar poți exista ca ființă omenească. Poți exista pe acest teritoriu, fără să știi limba engleză. Dacă știi să montezi șuruburi stânga-față, meserie, e foarte bine, câștigi un ban. Dacă nu știi, iarăși... nu știi dacă e bine sau rău. Dar dacă nu știi istoria României, nu ești (sic!). În plan ontologic. Nu ești întemeiat. Ca român, ca ființă. (...) istoria României este un lucru fără de care... tot așa, dacă îți lipsește o mână sau un picior ești handicapat, dacă nu cunoști istoria României ești o ființă alburie, un contur nedefinit... ontologic, și care nu te numești în nici un fel (mariustucashow, 2012).

Cei doi autori prezenți în studioul de televiziune, Lucia Copoeru și Sorin Mitu, și-au manifestat convingător aprobarea. Erau de acord cu afirmațiile jurnalistului, în ciuda tonului lor violent acuzator. Critica acestuia nu ținea ambiția lor de a da cunoașterii istoriei o valoare pragmatică nemeritată, ci faptul că istoria națională era coborâtă de pe soclu și pusă pe același plan cu stăpânirea unei meserii, era desacralizată, trecută din registrul valorilor spirituale în lumea profană a nevoilor materiale.

Nu faptul că afirmația despre felul în care studiul istoriei „te ajută în viață” era exagerată și ruptă de realitatea vieții majorității elevilor apărea ca o problemă, ci aparenta abdicare a istoricilor de la misiunea elitară de întemeiere ontologică a națiunii. Autorii manualului au încercat în cursul discuției televizate să arate că de fapt au rămas fideli culturii naționale și că modul în care și-au scris manualul nu făcea decât să o slujească mai bine decât practica altor istorici. Așadar, chiar dacă autorii manualului își asumau un tip de discurs ce contribuia la demitizarea istoriei naționale, iar jurnaliștii exagerau efectul de destabilizare identitară pe care această abordare l-ar fi avut, interlocutorii discutau având conștiința faptului că fac parte din elita statului național și că au o responsabilitate majoră din perspectiva poziției lor publice. Discuția în contradictoriu ascundea un consens de fond, în cadrul identitar al apartenenței profesorilor și jurnaliștilor la elita națională, cea care decide ce înseamnă „a fi român”. În aparenta opoziție între modernism și tradiționalism se putea observa vocația unificatoare a culturii naționale, întreținerea căreia fiind percepută de conlocutori drept o funcție esențială a elitei culturale.

Valoarea raționalității practice întipărită în tradiție este o temă centrală a ideologiei conservatoare. Aceasta face ca instrumentalizarea identității etnice în procesul de construcție identitară națională să fie încărcată de sensuri și conotații apropiate de concepțiile politice conservatoare. Atunci când elitele naționale investesc în propria autonomie politică și în structura cultural-instituțională a statului-națiune prin crearea „comunităților imaginate” (Anderson, 1991) și „tradițiilor inventate” (Hobsbawm & Ranger, 2000; Babadzan, 2010) ce le însoțesc ascensiunea, ele își asumă măcar în parte mitologia conservatoare a armoniei comunitare pe care o presupune „unitatea națională”.

Acest proces ia forme diverse în circumstanțe diverse. Naționalismul poate intra în simbioză cu diverse ideologii politice, în variate proporții, în ipostaze dominante sau subordonate. Implicațiile, narațiunile justificative, mitologia istorică și reprezentările etnologice, imaginile mai mult sau mai puțin convingătoare ale tradiției rezultate astfel vor fi afirmate, consolidate, sau dimpotrivă, contestate, deconstruite, puse în contrast cu altele. Dar, de fiecare dată, discursul despre tradiție și națiune va face parte din ansamblul de strategii de legitimare ale elitei, ca justificare a unei misiuni publice, în cadrul instituțional al statului național, chiar și atunci când acesta din urmă funcționează în logica internaționalizării sau globalizării.

Afirmațiile lui Cristian Tudor Popescu citate mai sus, proptind energic existența individului într-o ontologie națională indispensabilă, evocă filosofia lui Constantin Noica, ea însăși un exemplu uimitor de valorificare a capitalului cultural pe care îl asigură elitei loialitatea pentru cultura națională, navigând între ideologii și regimuri politice opuse, între particular și universal, între categoriile „românității” și ale „europenității”.

Influența noicismului patriotic în epoca tranziției post-socialiste este un subiect prea vast pentru a fi tratat aici³. Cert este că filosofia cu vocație tradiționalistă, etimologistă și arhaicizantă a lui Noica, înainte de a-și crea ecourile din anii '90, se dezvoltase în interstițiile epidermice ale ideologiei marxist-leniniste oficiale – cu accentele naționaliste tiermondiste binecunoscute pe care i le imprimaseră ambițiile suveraniste ale lui Nicolae Ceaușescu – alături de alte curente culturale rivale cu vocație similară. Cenaclul improvizat de la Păltiniș, proto-croniștii, etnofilosofii (pentru a folosi terminologia popularizată de Katherine Verdery) și diverși intelectuali fără o afiliere evidentă la vreunul dintre aceste curente, dar care găseau un criteriu de distincție personală în admirația pentru cultura naționalistă pre-comunistă, în mare măsură greu accesibilă din pricina „embargoului” ideologic la care era supusă memoria erei capitaliste, profitau de toleranța interesată a autorităților față de mitologiile autohtoniste. Știau că acestea ajutau statul socialist să clameze o independență cultural-istorică categorică față de națiunile vecine. Creațiile culturale etnofile slujeau obiectivului statului de a-și afirma independența politică „întru comunism”, ca să folosim prepoziția atât de dragă lui Constantin Noica⁴.

³ Mai ales după ce unul dintre exegeții cei mai sânguincioși ai lui Noica, Sorin Lavric, format sub îndrumarea doctoral-editorială a lui Gabriel Liiceanu, a devenit una dintre vedetele Alianței pentru Unirea Românilor (AUR), o formațiune ce și-a însușit stilul politic al Partidului România Mare, actualizându-l pentru a răspunde frustrărilor electoratului din afara granițelor țării, care i-a și acordat o bună parte din voturile sale în alegerile parlamentare din anul 2020.

⁴ Această pornire a intelectualității statului socialist, considerată în întregul ei, de a-și afirma distincția culturală în limitele îngăduite de ideologia oficială (și chiar un fel de disidență închipuită) prin aprecierea valorilor culturale pre-comuniste, explică

Chiar și dacă acuzațiile că Noica ar fi sprijinit în mod direct ordinea de stat comunistă ar fi exagerate, utilitatea dimensiunii particularist-naționale a filosofiei sale (Andreescu, 2017) a fost acceptată și valorizată de autorități, chiar mai mult decât fusese viziunea literar-filosofică a lui Lucian Blaga. Noica și discipolii săi, fără a avea poziții centrale în structura instituțională a republicii, participau la viața culturală cu ajutorul resurselor puse la dispoziție de bugetele publice, publicau, creau dezbateri și rețele de prestigiu, generau controverse și un mecanism de afirmare a distincției alternativ, ce atrăgea prin potențialul lui contestatar. Același sentiment al participării la un spațiu cultural autonom care atrăgea în cenaclul Flacăra grupuri largi de tineri făcea ca un număr relativ mare de studenți să caute compania formatorilor cenaclului improvizat de la Păltiniș. Strategia celor din urmă miza pe distincția oferită de etosul autonomiei, al incluzivității paideice și pe atracția exercitată de valorile culturale greu accesibile (legătura cu trecutul precomunist, legătura cu literatura occidentală), nu pe practica excluderii de la resursele publice prin critică ideologică, precum cea a grupurilor culturale rivale mai apropiate de autoritatea politică. Dar această strategie nu implica disidența.

Cărțile cu titluri duioase ale lui Noica (*Rostirea filozofică românească, Creație și frumos în rostirea românească, Eminescu sau Gîndul despre omul deplin al culturii românești, Sentimentul românesc al ființei, Spiritul românesc la capătul vremii*), pline de „dor”, arhaisme cu ecou eclesastic și proverbe neaoșe, erau tipărite din fondurile publice administrate de „partidul-stat” care îi asigurase un post de cercetător principal într-unul dintre institutele sale. Erau tipărite în tiraje relativ mari, cuprindeau texte care apăruseră în jurnalele culturale, erau recenzate în publicațiile culturale și generau polemici⁵. Și lor, nu numai scrierilor protocroniste,

constatări paradoxale precum cea făcută de Marius Lazăr (1999, p. 173): „în ciuda unui blam oficial, «generația '27» (ce adună nume sonore ale dreptei românești sau chiar legionare, cum au fost Mircea Eliade, Emil Cioran sau Constantin Noica) este, pe parcursul anilor '80, parțial recuperată. Imediat după 1989 ea va fi adoptată entuziast drept «generație-etalon», simbol al unei reușite culturale «europene» aparte față de comunism”. Cred că nu greșesc dacă afirm că aceeași tendință explică și dezlănțuirea revizionismului istoric și a discursului de extremă dreapta (anterior reprimat), ca formă de afirmare a libertății dobândite în 1989, la intelectualii formați și nutriți de instituțiile culturale ale regimului socialist. Atât conservatorismul visceral anticomunist al așa-numiților „boieri ai minții”, cât și revizionismul istoric promovat de diverși intelectuali din câmpul de gravitație al partidelor ultranaționaliste de tip „România Mare” (Eugen Barbu, Ion Coja, Gheorghe Buzatu) sau al „partidelor istorice” (curiosul caz al lui Ion Cristoiu) au o genealogie culturală apropiată.

⁵ Același lucru se poate spune și despre *Jurnalul de la Păltiniș* și postul de cercetător ocupat de autorul său în cadrul Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România. Oricât ar părea de curios, cunoscându-i diatribele anticomuniste din perioada în care a devenit antreprenor, Gabriel Liiceanu „rezistase prin cultură” sub directa îndrumare a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, conform regulilor după care funcționa instituția în care activa, potrivit Legii nr. 18 din 11 iulie

li se poate aplica remarca făcută de Verdery despre „turnura națională” a vieții culturale în anii ‘70-’80:

Deși protocroniștii și adversarii lor se împotriveau punctelor de vedere ale celuilalt, ei aveau ceva în comun: Națiunea și valorile ei. De aceea, dezbaterile au întărit tendința activității intelectuale de a se centra pe definițiile acestora, mai curând decât pe orice altceva. În ciuda transformării radicale operate de socialism în mediul producției culturale, așadar, conjunctura anilor ‘70 și ‘80 a situat din nou „Națiunea” la rădăcina activității academice și creatoare. Prin dezbateri ca acelea despre protocronism, ideologia națională s-a perpetuat – în detrimentul marxismului – ca o puternică forță a câmpului ideologic al României (p. 204).

Obsesia lui Noica pentru includerea limbii și literaturii populare românești în ordinea culturii savante se înscria într-o tradiție deja consolidată. Elogierea și apropierea romantică a creației populare are o istorie îndelungată în cultura română. Imaginea ei arhetipală e dată de binecunoscuta introducere pe care o făcea Vasile Alecsandri unei culegeri folclorice ce a adus balada „Miorița”⁶ în cercul strâmt al elitei naționale, în secolul al XIX-lea:

Românul e născut poet!

Înzestrat de natură cu o închipuire strălucită și cu o inimă simțitoare, el își revarsă tainele sufletului în melodii armonioase și în poezii improvizate.

1970 pentru aprobarea Decretului nr.121/1970 pentru înființarea Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste Romania (Arhivele Naționale, 2019). Inventarele Arhivelor Naționale indică și perioadele în care Gabriel Liiceanu „ședea la specializare” în Germania capitalistă, cum îi stă bine oricărui muncitor cu gândul *open-minded*. Specializat pe îndelete, filosoful și-a continuat activitatea de cercetare în țara noastră. Angajatorul a fost suficient de satisfăcut de „rezistența prin cultură” încât să-i permită să persiste, atât la Institutul de Filozofie, cât și la Institutul de Istorie a Artei. După 1989, cu ajutorul prietenului și colegului său, Andrei Pleșu, ajuns peste noapte ministru, a fost numit director al fostei Edituri Politice, al cărei nume s-a schimbat în Humanitas, pentru ca mai apoi să îi devină patron, după o privatizare atât de controversată încât are ecouri în presa culturală până și în zilele noastre. După cum scria directorul Noii Reviste de Drepturile Omului, Gabriel Andreescu, descriind promiscuitatea morală a „revoluționarilor” anilor ‘90: „Așezarea lui Gabriel Liiceanu în poziția de director al Editurii Politice (redenumită «Humanitas») s-a făcut «pe prietenie», așa cum se întâmpla atunci în toate situațiile, peste tot (amici pe care mizezi, cunoștințe de încredere, personalități disponibile), inclusiv în constituirea primelor organizații neguvernamentale. Numirea lui Mihai Șora la Ministerul Educației, cea a lui Dan Petrescu în funcția de secretar de stat la Ministerul Culturii, a lui Gabriel Liiceanu la conducerea editurii care simbolizase ideologia defunctă primiseră aplauzele tuturor celor sătui de ceaușism” (Andreescu, 2019).

⁶ Nu înainte de a o „îndrepta” după gusturile oamenilor școliți și înstăriți, căci admirația elitei față de geniul creației populare are întotdeauna limite bine conturate. Titlul culegerii apărute la Iași în 1852 era „Balade, adunate și îndreptate de V. Alecsandri”. Creația populară, originală dar „strâmbă”, trebuia să fie „îndreptată” înainte de a fi admirată.

(...)

Nimic dar nu poate fi mai interesant decât a studia caracterul acestui popor în cuprinsul cântecelor sale, căci ele cuprind toate pornirile inimei și toate razele geniului său. Comori neprețuite de simțiri duioase, de idei înalte, de notițe istorice, de crezuri supersițioase, de datini strămoșești și mai cu seamă de frumuseți poetice pline de originalitate și fără seamăn în literaturile străine, poeziile noastre populare compun o avere națională, demnă de a fi scoasă la lumină ca un titlu de glorie pentru nația Română (Alecsandri, 1908, p. 3).

Pornind de la rădăcinile naționalismului romantic, una dintre preocupările cele mai vechi și mai insistente ale intelectualilor ce au contribuit la formarea culturii și ideologiei naționale românești a fost, la fel ca în cazul altor națiuni, aceea de a descrie identitatea națională sub forma „specificului național” sau al „caracterului național”, iar momentul istoric al extinderii teritoriale din 1918 a marcat o perioadă de deosebită efervescență culturală sub acest aspect (Verdery, 1995; Papahagi, 1995). Considerațiile expuse la începutul acestei secțiuni arată persistența impresionantă a ecourilor ei pe parcursul secolului trecut.

Între timp, epoca naționalismului romantic a apus. În prezent, afirmația „românul s-a născut poet” este folosită mai ales ca o remarcă ironică, dar preocuparea de a descrie „caracterul național” nu a dispărut. Ea apare ocazional în diverse cercuri elitiste, uneori în formele hibride cele mai improbabile. A revenit, spre exemplu, cu forțe proaspete, în câmpul psihologiei, prin intermediul lucrării lui Daniel David, „Psihologia poporului Român” (2015). Cartea profesorului David – specialist în psihologie clinică, rector al Universității din Cluj și unul dintre cei mai perseverenți susținători ai restructurării după principii neoliberale a universităților din România – a fost remarcată la momentul apariției nu numai ca urmare a amplei campanii publicitare anticipative organizate de autorul său, dar și pentru că propunea o reafirmare, pe baze empirice, a modului de gândire interbelic ce asocia judecăți de valoare pretențioase considerațiilor mai mult sau mai puțin stereotipice referitoare la „sufletul românesc” sau „psihologia poporului”⁷.

În ciuda faptului că autorul anunțase preventiv complexitatea metodologică excepțională a studiului său în scopul de a crește încrederea cititorilor în obiectivitatea concluziilor, textul ridică obiecții majore referitoare la premisele lor teoretice esențialiste și la validitatea sau utilitatea generalizărilor⁸. Lucrarea a primit critici întemeiate privind acuratețea teoretică și metodologică, alături de

⁷ Titlul cărții practic copiază titlul lucrării din 1937 a politicianului și filosofului român Constantin-Rădulescu Motru.

⁸ Mai ales dacă referințele culturale mobilizate de autor pentru a ne câștiga încrederea pot avea exact efectul contrar, precum mărturisirea aceasta exclamativă: „Practic, lucrând la acest volum, mi-a venit adesea în minte imaginea din filmul *Terminator 2: Ziua Judecâții* (1991), când moleculele care au constituit corpul destructurat al robotului l-au reconstruit, găsindu-se și chemându-se reciproc. Am avut același sentiment și cu datele pe care le-am analizat!” (David, 2015, p. 23).

aprecieri pentru încercarea de a indica limitele intelectuale și capcanele morale ale aplicațiilor interbelice de tip *Völkerpsychologie* de la care a pornit (Lazăr, 2015). Dar dincolo de defectele notabile ale unei astfel de abordări, care duce „poporul” la psiholog, ea este importantă ca ilustrare a persistenței motivelor etnocentrice în acea direcție a culturii academice naționale actuale ce aspiră asimptotic la integrarea în marile rețele elitare transnaționale, de tip neoliberal și tehnocratic.

Textul este precedat de două citate *motto* sentimental-patriotice din Dimitrie Cantemir și Constantin Rădulescu-Motru, iar justificarea întregului demers, în capitolul introductiv, păstrează un ton moralizator-declamativ (David, 2015, p. 26), în ciuda evidențierii obsesive, dar aproape complet decontextualizate, a valorii abordărilor cantitativiste, pozitiviste:

Eu cred că un astfel de demers se înscrie într-un patriotism modern, înțeles ca țintind emanciparea poporului din care faci parte și sincronizarea acestuia cu spațiul internațional progresist, evitând atât exagerările pozitive (dar punctând lucrurile pozitive), cât și exagerările negative, chiar defăimătoare (gândind constructiv lucrurile care trebuie îmbunătățite), care ne-au făcut atât de necredibili în spațiul internațional (de exemplu, în discursul identitar). Cred că este necesară o astfel de schimbare de paradigmă, deoarece patriotismul modern este tot mai important într-o lume globalizată, pentru a păstra diversitatea prin identități naționale progresiste și raționale. Așadar, așa cum afirmă și Constantin Rădulescu-Motru: „Întâi lumina minții și pe urmă focul aprins al patriotismului” (Rădulescu-Motru, 1999, p. 35)!

Mai mult, autorul considera necesar să facă din generalizările produse cu ajutorul chestionarelor de personalitate un fel de mesaj managerial, care include chiar și o „analiză SWAT asupra psihologiei românilor” (p. 348), ca și cum observațiile psihologice au menirea de a genera un program de acțiune birocratică național, un „proiect de țară” politic, față de care trebuie să stabilim ce are de oferit psihologia.

Desigur, atunci când o analiză psihologică se transformă într-un plan de acțiune birocratic-managerial, judecățile de valoare pot aluneca foarte iute către arbitrar, dar ele ne spun totuși ceva despre valorile politice asumate de autor în cursul cercetării. În concluziile cărții vom găsi adunate atât judecăți de valoare politice (raportarea comparativă limitativă la SUA, NATO și Uniunea Europeană) cât și clișee normative *corporate* („competitivitatea, nesușținută de cooperare pentru succes și perseverență prin disciplină, adesea nu duce și la eficiență”, „competitivitatea se traduce și în performanță”) care nu par să aibă altă bază decât un complex de inferioritate față de elita statelor occidentale, modelul gândindu-se la care autorul își face griji cu privire la „integrabilitatea” românilor „în lumea modernă”, exemplificată de UE și NATO:

1. Cum am putea fi (raportat la SUA și spațiul occidental). Profilul psihologic de adâncime, potențialul pe care îl avem, este adesea la nivelul altor țări/culturi moderne și democratice, astfel încât, prin prisma acestui profil, românii sunt

perfect integrabili în lumea modernă (de exemplu, în UE/NATO). Acest profil derivă din interacțiunile factorilor biologici/genetici cu mediul ecologic și cultural, susținând apoi aceste medii. Astfel, avem un potențial ridicat pentru inteligență, creativitate și învățare. Structura de personalitate permite atât expresii pozitive, cât și negative, depinzând de noi pe care le modelăm cultural, prin instituțiile sociale pe care le creăm.

2. Cum suntem (raportat la SUA și spațiul occidental). Profilul de suprafață este, în unele segmente, incomplet dezvoltat, neexprimând potențialul pe care îl avem. Acest profil derivă din modul în care mediul cultural actual interacționează cu profilul psihologic de adâncime; pe termen istoric, lung, transgenerațional, elementele din profilul de suprafață pot fi asimilate în profilul de adâncime. Așadar, acest profil de suprafață este influențat în mare măsură de instituțiile sociale pe care le avem: dacă potențialul psihologic este pozitiv, dar instituțiile sociale sunt neperformante - cum adesea se întâmplă în țară - , profilul de suprafață nu se ridică la nivelul potențialului. Astfel, potențialul mare pentru inteligență, creativitate și învățare nu este valorificat. Structura de personalitate, adesea defensivă, susține uneori prea multe aspecte negative (de exemplu, scepticism/cinism). În schimb, avem o mare nevoie de a ne dovedi valoarea (potențialul), ceea ce ne face competitivi în muncă, dar competitivitatea, nesuținută de cooperare pentru succes și perseverență prin disciplină, adesea nu duce și la eficiență; pe de altă parte, atunci când condițiile culturale sunt prielnice (de exemplu, instituții sociale modeme și puternice), competitivitatea se traduce și în performanță (vezi performanța românilor din străinătate, în mediul academic și în alte sectoare de activitate). De asemenea, sănătatea mintală pare bună (adesea mai bună decât a americanilor). Spun pare, deoarece prezența mare a mecanismelor defensive/*de coping* poate sugera că sănătatea mintală bună este iluzorie; atât la adulți, cât și la copii problemele comportamentale, mai puțin afectate de mecanismele defensive/*de coping*, sunt mai mari (David, p. 322).

Exemplele pe care le voi prezenta în cele ce urmează reflectă într-o oarecare măsură spiritul textului lui David, dar răspund într-o manieră diferită complexului de inferioritate diagnosticat anterior. Primul dintre ele încearcă să găsească în înțelepciunea populară o anticipare protocronică a managerialismului neoliberal. Parafrazându-l pe Vasile Alecsandri, i-am atașat titlul „românul e născut manager neoliberal”. Cel de-al doilea clamează nevoia unor reforme modernizatoare radicale, denunțând balastul tradițiilor înrădăcinate în cultura populară, care ar transmite din generație în generație vicii morale ce predispun la comiterea de infracțiuni – „românul e născut pungaș”.

Primul exemplu: românul e născut manager neoliberal

Eseul lui Lucian Croitoru, sub titlul „Pentru ce a luat poporul român Premiul Nobel în economie”⁹, are o teză clară: valorile și principiile economiei de

⁹ Eseul a fost republicat în volumul „Despre economie, cu și fără formule” (Croitoru, 2017).

piață se găsesc întipărite în tradițiile ancestrale ale poporului român, iar acest tezaur al gândirii economice are o mare valoare științifică¹⁰. În opinia autorului, dacă lucrurile par să stea altfel atunci când observăm rezultatele sondajelor de opinie ori pozițiile politice ale unor lideri sau partide, aceasta se datorează doar unor influențe exterioare, nocive dar pasagere, precum comunismul și întârzierea tranziției la capitalism în anii `90, care ar fi îndepărtat poporul român de înțelepciunea tradiției, așa cum a fost ea depozitată de literatura populară:

În ce crede poporul român mai mult atunci când vine vorba de rolul central în administrarea economiei? Crede poporul român mai mult în rolul central al politicienilor și al statului sau în rolul central al pieței?

Răspunsul poate fi dat din multe perspective. Se pot analiza reforme și indicatori economici și sociali, dar va fi greu de distins dacă ele reflectă credința politicienilor ajunși la putere sau a poporului. De asemenea, se pot face sondaje, dar ele ar reflecta mai degrabă ideile dominante în prezent, în strânsă legătură cu starea economiei. Este evident că, în timpul unei crize, publicul dorește intervenția statului, dar aceasta nu reflectă în mod necesar înțelepciunea testată prin secole a poporului român.

În opinia mea, această înțelepciune este depozitată în proverbe și zicători românești, care sunt foarte informative. Ele arată un popor care crede în economia de piață liberă, în care oamenii și firmele iau decizii libere respectând un set de reguli bune. Înțelepciunea astfel depozitată a trecut testul timpului, pe când ideile care promovează în prezent etatismul nu îl vor trece. Acestea din urmă sunt doar conjuncturale, reflectând atât influența anilor grei de comunism, cât și întârzierile cu care au fost promovate măsurile destinate refacerii economiei de piață (Croitoru, 2013).

Această teză, formulată în termeni nesofisticați (poporul „crede în economia de piață liberă, în care oamenii și firmele iau decizii libere respectând un set de reguli bune”), ascunde totuși un mesaj mai ambițios, ce devine evident pe măsură ce textul își desfășoară argumentația interpretativă: proverbele și zicătorile românești arată că gândirea economică esențialmente capitalistă a poporului român include chiar și recomandări specifice concepției manageriale neoliberale, traduse de autor în afirmații de tipul: „salvarea întreprinderilor cu pierderi de către alte entități duce la dispariția celor din urmă”, „restricțiile bugetare trebuie să fie tari pentru ca societatea să progreseze”, sau „poporul român nu tolerează indisciplina financiară”. De asemenea, Croitoru are certitudinea că ideile ce promovează etatismul nu vor trece testul timpului, în sensul că nu vor devenii parte a înțelepciunii populare, nu vor fi teaurizate în proverbe și zicători.

¹⁰ Metaforic, această valoare ar asigura poporului român Premiul Nobel pentru economie, în ciuda faptului că niciunul dintre economiștii români nu a reușit o asemenea performanță.

Astfel, fondul teoretic al eseului se subsumează concepției politico-economice capitaliste neoliberale, care recomandă restrângerea sprijinului statului pentru indivizi și întreprinderi, austeritatea bugetară și un regim de libertate antreprenorială maximal (Harvey, 2005; Bockman, 2013; Wilson, 2018; Steger & Roy, 2010). De altfel, oricine va consulta publicistica autorului va constata că această perspectivă teoretică este reprezentată supraabundent în cuprinsul ei în raport cu oricare alta.

Modul în care Lucian Croitoru atribuie semnificații nebănuite proverbelor pe care le citează este surprinzător. Contrastul între jargonul savant întrebuițat de autor și familiaritatea proverbelor evocă stilul parodic, deși tonul textului este foarte serios. Maxima „socoteala de acasă nu se potrivește cu cea din târg”, pe care în mod obișnuit o interpretăm drept o avertizare referitoare la situațiile imprezvizibile cu care se poate confrunta cineva în viața de zi cu zi, ar concentra cel puțin trei adevăruri esențiale despre funcționarea sistemului economic capitalist:

Primul, în proverb este conținută informația că agenții economici planifică. Românul nu este, deci, haotic, cum se spune. „Socoteala” este aici bilanțul final al unei tranzații planificate în interiorul firmei, și este rezultatul unui proces de alegere liberă. Al doilea, piața liberă este ultima instanță care validează o „socoteală”. Dacă aceasta din urmă nu s-a potrivit cu cea din târg, atunci înseamnă că, de exemplu, s-a cerut mai puțină marfă decât a estimat agentul căruia i se aplică proverbul, și de aceea prețul este mai mic decât cel așteptat. Sau, pur și simplu, marfa nu s-a cerut și proprietarul a rămas cu ea.

În sfârșit, al treilea, proverbul menționat conține o concepție despre capacitatea omului de a estima viitorul mult mai realistă decât cea prezentă în unele modele care presupun existența anticipațiilor raționale privind evoluția unei variabile în viitor. În proverb, se recunoaște implicit că, în cele mai multe cazuri, nivelurile anticipate pentru unele variabile nu sunt egale cu cele actuale. Dacă ar fi invers (adică egale), probabil că nu am fi depozitat în înțelepciunea populară un proverb care să menționeze nepotrivirea dintre nivelurile anticipate și cele actuale (Croitoru, 2013).

Proverbul „pe cine nu lași să moară nu te lasă să trăiești”, o simplă avertizare despre comportamentul oamenilor nerecunoscători, care în loc să ne răsplătească pentru ajutorul dat ne răspund cu ingratitude, „indică ideea de disciplină a pieței”. Împotriva oricărei intuiții și a oricărei reflecții rezonabile, autorul afirmă că acest proverb susține, nici mai mult nici mai puțin decât austeritatea bugetară prescrisă de managerii neoliberali: „Acest proverb arată că restricțiile bugetare trebuie să fie tari pentru ca societatea să progreseze. Cu alte cuvinte, poporul român nu tolerează indisciplina financiară.” Este greu de înțeles cum ar putea ajunge cineva la o asemenea interpretare fără să forțeze deliberat sensul cuvintelor atunci când ele nu se supun tezei de demonstrat.

Într-o interpretare ceva mai apropiată de simțul comun, stereotipul discriminatoriu care afirmă că pasivitatea, dependența, lipsa de apreciere pentru muncă, sunt foarte răspândite în rândul claselor populare este și el transpus în text, prin

contrast cu învățămintele moralizatoare „sănătoase” ale tradiției, care arată respectul poporului pentru valoarea muncii. Autorul face chiar aluzie la ierarhiile de clasă, care ar fi și ele validate de înțelepciunea populară, sub forma „stratificării pe clase de bogăție a societății”:

Amânarea clarificării drepturilor de proprietate și politicile populiste i-a făcut pe mulți dependenți de ajutoare. Dar, în fibra sa, poporul român apreciază munca. Sunt foarte multe proverbe care arată că munca este benefică în multe privințe, inclusiv pentru sănătate și plăcere. Dintre toate, proverbul „După muncă și răsplată” arată cel mai clar că este în spiritul poporului român să aibă ceea ce muncește, nu să aștepte să i se dea. Nici nu prea are de ce să aștepte din moment ce „Bogatul nu-i crede săracului”. Efortul personal este foarte apreciat („Munca e brătară de aur”) și trebuie să fie criteriul principal de stratificare pe clase de bogăție a societății.

Am văzut în SUA români care s-au remarcat și au ajuns în poziții de conducere, atât în sectorul public cât și în cel privat. Toți românii pe care i-am cunoscut acolo munceau intens, cu plăcere și erau respectați. Din discuțiile cu ei mi-am dat încă odată seama de importanța guvernantei, pe care poporul român a captat-o în proverbe ca „Stăpânul învață sluga hoață” sau „Peștele de la cap se strică”.

În fine, îndemnul înțelept, dar banal, de a face economii atunci când dispui de mijloacele necesare, este pus pe același plan cu recomandările Fondului Monetar Internațional, iar exemplul imaginar al vânătorului nechibzuit care aleargă după doi iepuri fără să prindă vreunul este alăturat teoriilor lui Jan Tinbergen, Edmund Phelps și Milton Friedman. Aici textul lasă chiar impresia unei exagerări protocroniste, care modifică ordinea istorică pentru a pune proverbele românești înaintea concepțiilor economice contemporane:

Sunt în proverbele și zicătorile românești și învățături despre cum trebuie să te porți pentru a face față ciclicității economiei. Proverbul „Strânge bani albi pentru zile negre” îndeamnă la prudență și prevedere în perioada de boom. Dacă ar fi urmat acest îndemn nu pentru că venea de la FMI, ci pentru că este transmis de poporul român prin secole, în perioada 2005-2008, politica fiscală nu ar mai fi fost constrânsă de realități să fie contracționistă după criză (prociclică) și ar fi putut ajuta la ieșirea din criza actuală.

Sunt în înțelepciunea populară românească și unele „premiu Nobel”. De exemplu, poporul român spune că ”Cine aleargă după doi iepuri nu prinde niciunul”. Jan Tinbergen, primul laureat al premiului Nobel (1969) alături de Ragnar Frisch, spune că nu poți atinge două obiective cu un singur instrument. De asemenea, Edmund Phelps și Milton Friedman (1968) au arătat, în mod independent unul de celălalt, că nu poți să faci un compromis sustenabil între rata șomajului și inflație. Cu alte cuvinte, poporul român le-a spus bancherilor centrali și guvernelor cu mult timp înaintea lui Tinbergen, Phelps și Friedman că nu pot controla și inflația și șomajul cu un singur instrument.

Majoritatea remarcilor incluse în acest eseu ilustrează încercarea autorului, în mod repetat nereușită, de a-și sprijini opiniile sau aplecările ideologice pe auto-

ritatea tradiției, prin intermediul înțelepciunii populare. Insistența de a face aceasta în ciuda rezistenței pe care au opus-o aforismele selectate face ca tonul bombastic al afirmațiilor sale să contrasteze puternic cu banalitatea proverbelor și zicătorilor, ceea ce poate duce la o experiență de lectură înviorătoare, ilariantă, dar și la întrebări neliniștitoare despre situația finanțelor naționale, în cazul în care administrarea lor ar risca vreodată să depindă de o manieră de a argumenta atât de eteroclită.

Al doilea exemplu: românul e născut pungaș

Ușor de asociat cu etosul teoriei modernizării, esul lui Cristi Danileț semnalează de la bun început că se referă la legătura organică între valorile moderne și sănătatea morală a instituțiilor ce administrează înfăptuirea actului de justiție. Primul subcapitol al acestuia se intitulează „Valorile moderne și justiția”, iar întregul text cuprinde numeroase judecăți politice și etice menite să sublinieze ideea că accesul la setul de valori morale universal dezirabile delimitat ca apanaj al politicii moderne occidentale – precum justiția imparțială, respectarea drepturilor persoanei, eficiența, cinstea, integritatea – este condiționat de instituirea unor reforme profunde, care să îndepărteze viciile înrădăcinate în societatea românească. Parcurgerea drumului către o societate modernă, compatibilă cu sistemele instituționale occidentale, depinde, potrivit acestei perspective, de tutela și de supravegherea atentă a unor instituții internaționale occidentale, care asigură îndepărtarea, fie ea oricât de dureroasă, a răului moral din corpul malformat al statului, așa cum se prezenta el înaintea inițierii reformelor.

Spre exemplu, din perspectiva acestei narațiuni hiperbolice, înainte de încheierea procesului de aderare a României la Uniunea Europeană, corupția nu putea fi împiedicată să prolifereze, ba chiar nici nu era sesizată drept o problemă majoră, nu era pedepsită¹¹, în timp ce după aceea lucrurile s-ar fi schimbat radical:

Acum 15 ani, corupția era ceva obișnuit și vizibil în România. Atunci însă (în anul 2004) s-a pus problema încheierii negocierilor de aderare la Uniunea Europeană, astfel că au început (sic!) să se ridice voci împotriva corupției, apoi să apară primele (sic!) acuzații de corupție mare și încet-încet s-a pus accent pe anticorupție ca politică de stat. Au ajuns astfel să fie judecați și condamnați mii de polițiști, medici,

¹¹ În realitate, departe de a fi ignorată înainte de 2004, tema corupției a fost un element central al campaniei electorale care a adus la putere Convenția Democratică și pe Emil Constantinescu în postura de președinte în anul 1996 (Eggleston, 1996). „Acuzațiile de corupție mare” au fost și atunci prezente în dezbaterile publice. De asemenea, conform datelor Institutului Național de Statistică (Institutul Național de Statistică, f.d.), media numărului de persoane condamnate definitiv pentru cele patru infracțiuni incluse în categoria „infracțiuni de corupție” (dare de mită, luare de mită, trafic de influență, primire de foloase necuvenite) înregistrat anual pentru perioada 1994-2003 este aproape dublă față de media pentru intervalul 2004-2013, când monitorizarea Comisiei Europene își producea pe deplin efectele.

profesori, primari, consilieri locali, președinți de consilii județene, parlamentari, miniștri, judecători, procurori.

Neîntrunind însă în mod cert și ireversibil condițiile de asigurare a eficienței justiției, România a rămas cu monitorizarea Comisiei Europene. Instituit inițial doar pentru trei ani, Mecanismul de Cooperare și Verificare nu și-a încheiat activitatea nici până în prezent. Doar astfel, sub presiune externă, s-a reușit contracararea unor inițiative de afectare a funcționalității unor instituții esențiale precum Direcția Națională Anticorupție sau Agenția Națională de Integrare (Danileț, 2019, p. 29).

În schema evaluativă inspirată de teoria modernizării, referirile la specificul etnic românesc au funcția de a demonstra obstacolele pe care le ridică cultura și obiceiurile locale în fața scopului nobil al accederii la beneficiile morale ale modernității. Merită să menționăm aici că studiile inspirate de teoria modernizării abundă în judecăți de valoare, concepte etice și referințe moralizatoare¹². Într-un astfel de context, corupția este descrisă de cele mai multe ori prin intermediul perspectivei de inspirație weberiană ce asociază primatul raporturilor sociale informale cu dominația legitimă tradițională (*traditionelle Herrschaft*), cu forme premoderne de manifestare ale raporturilor de putere, și care refuză să recunoască, parțial sau în totalitate, meritele regimurilor socialiste în planul modernizării. Astfel de conotații sunt evidente în afirmațiile referitoare la absența unor birocratii weberiene moderne în statele socialiste (Verdery, 2001, p. 14497) sau în descrierea regimului socialist din România în timpul lui Nicolae Ceaușescu drept unul „sultanic”, termen pe care Max Weber îl rezervă sistemelor sociale cu dominație legitimă tradițională și care, resemantizat pentru uzul analizelor politice contemporane, a făcut carieră în studiile americane despre tranzițiile politice și procesele de democratizare (Linz & Stepan, 1996, p. 51).

După cum scria Arjun Appadurai, recenzând una dintre lucrările recente referitoare la politica Europei de Est și deplângând durabilitatea paradigmei respective, recondiționată continuu, în ciuda numeroaselor infirmări și eșecuri predictiv-explicative: „Teoreticienii modernizării au tins să atribuie toate virtuțile din «noile state» ale lumii post-coloniale imitării reușite a Vestului liberal și toate eșecurile acestora unor boli preexistente și incurabile precum patrimonialismul, nepotismul și corupția” (Appadurai, 2020).

Aceeași manieră de a privi lucrurile se poate întrezări în eseu lui Cristi Danileț. El începe cu o afirmare elitistă sinceră a supremației politice a „justiției”,

¹² Spre exemplu, cartea lui David Apter, *The Politics of Modernization* (1965), începe cu o sumă de reflecții etice atunci când formulează, în primul capitol (*Towards a theory of modernization*), câteva dintre generalizările pe care se întemeiază întreaga lucrare. Conceptul de „modernizare” este folosit aici pentru a evidenția caracterul implacabil și virtuos al dezvoltării economice capitaliste (López-Alves, 2011). „Modernizarea este un tip aparte de speranță – afirmă Apter. Întrupate în ea se găsesc toate revoluțiile trecute ale istoriei și toate năzuințele umane supreme. Revoluția modernizării este epică prin scara sa și morală prin semnificația sa” (Apter, 1965, p. 1).

care, în opinia autorului, „reprezintă organismul statal care asigură conducerea societății alături de celelalte două puteri – executivă și legislativă”, dar „este singura autoritate care poate trage la răspundere juridică persoanele care fac parte din oricare putere a statului” (Danileț, 2019, p. 25-26). În economia lucrării, sublinierea puterii unice pe care o conferă magistraților din aparatul de represiune penală al statului atribuția de a pedepsi pe oricare dintre cei investiți cu autoritate de către stat justifică numeroasele referiri la integritatea magistraților și la corupția în rândul acestei categorii profesionale, subiecte cărora autorul le rezervă cea mai mare parte a textului. Evident, împreună cu puterea lor unică, supremă, puterea de a pedepsi pe oricine, procurorii și judecătorii cu jurisdicție penală ar trebui să fie apăsați și de o enormă responsabilitate.

Dar partea care ne interesează din perspectiva reflecției antropologice este subcapitolul „Corupția și moralitatea”, pe care îl cităm integral în cele ce urmează, unde autorul încearcă să arate că un anumit tip de conduită imorală este întipărit adânc în conștiința poporului român prin cultura și educația populară:

Corupția nu este un fenomen nou în societatea noastră, iar astăzi ea a ajuns să fie identificată în toate structurile: atât în instituții publice, cât și în ONG-uri și companii private, în guvern, ca și în ultima primărie din țară; în școli și în spitale; în secțiile de poliție și în curțile de justiție; în consiliile locale și în cadrul serviciilor financiare. Ea este atât de înrădăcinată în ființa noastră, încât în anumite situații chiar găsim justificări și facem glume: „legea este făcută ca să fie încălcată”, „merge și-așa”, „nu ai ce-i face”, „așa face toată lumea”; mita la doctor se numește „onorare”; mita la profesor se numește „atenție”; mita la funcționar se numește „cinste”; mita la controlorul CFR se numește „mers cu nașul”.

Toate acestea nu trebuie să ne mire, căci România este țara în care prima poezie învățată de un copil este despre un cățeluș cu părul creț care fură; la educație tehnologică sau la lucru manual învață că meseria e o brățară de aur care se fură; în clasa a opta învățăm că doi ciobani premeditează un omor calificat în scopul tâlhării altui cioban, iar acesta – în loc să anunțe autoritățile – este resemnat că va muri; când ne căsătorim, respectăm cu sfințenie tradiția furatului miresei; ca soț/soție, știi că celălalt este proprietatea ta din moment ce folosești expresiile „femeia mea” și „omul meu”; ca părinte ești proprietarul copilului, așa că este legitim să spui „eu te-am făcut, eu te omor”; justificăm violența domestică prin „unde dă tata, crește” și „bătaia e ruptă din rai”, sau plagiatul prin „cărțile se scriu din cărți”.

Acest mod de gândire este unul bolnăvicios. El s-a transmis din generație în generație. Virusul nu este încă eliminat. Din contra, metastaza a atins întregul popor român (Danileț, 2019, p. 28-29).

Ceea ce captează atenția în acest fragment este felul în care cunoașterea comună despre uzanțele de limbaj este violentată prin forțarea unor interpretări neobișnuite, asupra cărora nu există un acord larg împărtășit printre utilizatorii limbii române. Spre exemplu, este greu de găsit un temei pentru opinia potrivit căreia substantivul „onorare” (sau verbul „a onora”) ar fi folosit pe scară largă pentru a denumi darea de mită către medici. Deși nu poate fi exclus, deoarece se

aseamănă cu termenul „onorariu” și ar putea rezulta dintr-un proces de corupere lingvistică, așadar poate că este folosit într-un grup foarte restrâns de utilizatori, acest sens nu este repertoriat în niciunul dintre dicționarele bazei de date lexicale dexonline (dexonline, f.a). Pe de altă parte, este neobișnuită și asocierea termenilor argotici denumind mita cu o profesie anume, termenii respectivi fiind utilizați interșanjabil, în orice context profesional, cu o singură excepție: sintagma „a merge cu nașul”. Poți da o „atenție” oricui, poți „face cinste” oricui, dar „mergi cu nașul” doar dacă dai mită controlorului CFR.

Și mai neobișnuite sunt asocierile din al doilea paragraf al citatului de mai sus, în așa de mare măsură încât ele capătă valențe umoristice irezistibile, chiar și dacă nu aceasta a fost intenția autorului.

Contrastul între subiectul foarte serios al eseului și menționarea poeziei copilărești „Cățeluș cu părul creț”, împreună cu acuzația că o creație literară de felul acesta promovează un delict, provoacă râsul. La fel și evocarea baladei „Miorița” – creația populară cu care începe volumul de „Balade, adunate și îndreptate” de Vasile Alecsandri – într-o analiză criminologică care îi reproșează unuia dintre personaje, ciobanul moldovean, că are o atitudine pasivă și nu sesizează autoritățile la aflarea faptului că doi colegi de breaslă premeditează un cumul de infracțiuni grave (tâlhărie și omor calificat) împotriva sa. Umorul de situație este cu atât mai evident cu cât ne putem imagina că nici un procuror nu ar fi început cercetarea penală pe baza denunțului unei mioare. Presupun că nici autorul eseului, în calitate de judecător, nu ar fi încuviințat-o.

Alt tip de efect umoristic provine din unirea unui proverb („Meseria e brătară de aur.”) cu o expresie populară („a fura meseria”, adică a învăța prin observație spontană, fără un proces de predare prestabilit) pentru a infera, în mod fals, o relație directă între ele. Pentru orice vorbitor nativ al limbii române este limpede că cele două elemente nu sunt folosite niciodată împreună. Nimeni nu „fură meserie” pentru că meseria este echivalentul unei bijuterii din aur de care cineva poate fi deposedat, după cum „a fura inima” cuiva nu indică un transplant de organe ilegal. A interpreta expresiile metaforice reducându-le la sensul literal nu e niciodată cea mai folositoare abordare. Putem cădea cu ușurință de acord că expresia „a fura meserie” semnifică, metaforic, a învăța prin imitație, astfel încât cel ce învață își poate însuși mai mult decât i s-a „predat”. Dincolo de toate acestea, oare proverbele și expresiile populare fac parte din conținutul predat în cadrul cursurilor de educație tehnologică și lucru manual, așa cum afirmă autorul?

Referirea improprie la obiceiurile de nuntă, în speță la ritualul nupțial al „furatului miresei”, ca și cum ar fi vorba de un set de practici ce individualizează specificul etnic românesc, arată că autorul nu este conștient de larga lor răspândire și de situațiile cu adevărat grave în care tradițiile locale fac ca răpirea miresei să nu fie doar un ritual consensual, ci o formă gravă de abuz (Werner, 2009).

De asemenea, e greu de crezut că moduri de exprimare arhaice precum „omul meu” denotă o afirmare a dreptului de proprietate asupra soțului, sau că

amenințări violente („eu te-am făcut, eu te omor”), justificări ale comportamentului abuziv („unde dă tata, crește”, „bătaia e ruptă din rai”) sau ale plagiatului („cărțile se scriu din cărți”), sunt atât de puțin reprimare, sau atât de mult valorizate în societatea românească, încât ar putea fi considerate cele mai reprezentative pentru conținutul cultural transmis „din generație în generație”. Fără îndoială, autorul creează o imagine-stereotip față de care tot el își arată dezaprobarea în termeni foarte duri, medicali, ceea ce ne face să credem că efectele umoristice menționate mai sus au fost create involuntar. Însă nici descrierea medicală infamantă pe care o încearcă la final nu este una dintre cele mai reușite: ar fi vorba de un mod de gândire „bolnăvicios”, care ar putea fi asociat atât cu patologia virală, cât și cu o proliferare neoplazică ce ar fi „atins întregul popor român”. Stilistic, ar fi fost recomandabil ca autorul să aleagă numai una dintre cele două tipuri foarte diferite de suferință medicală.

Concluzii

Una dintre asemănările frapante între cele două exemple constă în efectul lor umoristic neintenționat. Acesta provine de bună seamă din contrastul puternic între semantica uzuală a expresiilor pe care autorii le invocă și interpretarea neobișnuită pe care aceștia le-o dau. Ambele eseuri utilizează proverbe sau alte elemente de discurs specifice limbii și literaturii populare, pe care le pun într-un cadru interpretativ ideologic liberal. Caracterul pronunțat ideologic al eseurilor citate mai sus este evident nu numai în afirmațiile politice tranșante pe care le avansează, dar și în felul în care autorii produc propriul discurs, forțând simțul comun și uzanțele de limbaj.

În ciuda fondului ideologic liberal, cele două eseuri trădează atitudini fundamentale diferite față de tradiție și specificul național. În timp ce Lucian Croitoru încearcă să legitimizeze sapiențial tezele economiștilor neoliberali cu ajutorul tradiției naționale, într-un stil amintind de protocronism, Cristi Danileț propune o critică moralizatoare, vehementă și exagerată a acesteia. Comparația ilustrează destul de bine felul în care activismul politic liberal utilizează atât dispozitivele de legitimare tradiționaliste, cât și pe cele progresiste. Pot fi aduse în discuție suficient de numeroase exemple de astfel de utilizări bine articulate. Faptul că există și unele de o remarcabilă stângăcie nu face decât să confirme tendința generală.

Oricât de excentrice și insignifiante ar părea, astfel de acte de discurs nu sunt lipsite de semnificație socială și, prin urmare, nu le lipsește nici relevanța sociologică. Evident, nu trebuie să considerăm că au o greutate culturală mult mai mare decât merită, ele au trecut probabil neobservate. Dar nu le putem considera nici simple curiozități de bâlci ale elitismului local, având în vedere veleitățile autorilor lor și prestigiul social de care aceștia se bucură. Ele comunică ceva despre riscurile pe care le implică exercițiile spontane de hermeneutică etnologică, dar mai ales despre unele necazuri ale mariajului disfuncțional între elita post-socialistă

românească și „simțul comun”, în sensul gramscian, de „cea mai răspândită concepție despre viață și moravuri” a unui grup social (Liguori, 2021, p. 125). Ele demonstrează libertatea subiectivă imensă de care se bucură membrii elitei poziționale (cei ce au un statut social înalt, găsindu-se în poziții privilegiate, de decizie) în cadrul sferei publice burgheze. Aceștia nu numai că formează așa-numita „opinie publică” și au acces la numeroase oportunități și modalități de exprimare a opiniilor politice, a viziunii lor particulare despre binele comun, dar percep și îndreptățirea de a împinge oricât de departe limitele întrebunțării patrimoniului simbolic prezent în convențiile lingvistice triviale sau în înțelepciunea populară, trecând cu ușurință de la uz la abuz. Ei decid, fără vreo limitare venită din partea sferei publice și fără drept de apel din partea coautorilor „înțelepciunii populare”, ce e posibil sau imposibil de exprimat, ce este acceptabil sau inacceptabil în materie de gust sau reflecție, care este sensul socialmente acceptabil al expresiilor comune, iar în această acțiune, fără să-și dea seama, trec până și de limitele dictate de misiunea autoproclamată a elitei de „a raționaliza” simțul comun al claselor populare.

De aceea, putem presupune că îndepărtarea extremă de simțul comun, tocmai atunci când trece neobservată și ajunge să se prezinte publicului în toată vacuitatea ei, nu este o simplă întâmplare. Cel mai probabil, absența conștientizării caracterului subiectiv al propriilor percepții și simțământul de omnipotență simbolică în raport cu simțul comun sunt un simptom, un rezultat al traumei societale cu efecte anomice pe care a produs-o tranziția la capitalism și democrația liberală. Departate de a caracteriza „specificul național” sau „psihologia poporului român”, el poate ajuta la caracterizarea elitei românești post-socialiste în cadrul sferei publice burgheze naționale: o elită ce aspiră la statutul elitei occidentale dominante, dar nu are mijloace de autoreglementare și nici nu simte nevoia de a-și raționaliza punctele de vedere politice. Aceste constatări sugerează ipoteza că starea de criză morală în care se găsește elita pozițională românească pe parcursul construcției capitalismului post-socialist, dincolo de scandalul corupției, plagiaturii și imposturii, are o dimensiune psihosocială profundă, ce transpare în fenomenul îndepărtării de forul dialogic comunitar al simțului comun.

Bibliografie

- Alecsandri, V. (1908). *Poezii populare ale romanilor* (Editie populara). București: Minerva. Text disponibil online la adresa https://ia902201.us.archive.org/8/items/vasile-alecsandri_/Vasile%20Alecsandri%20-%20Poezii%20Populare%20%281908%29.pdf
- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Andreescu, G. (2017). “Resistance through Culture” or “Connivance through Culture”: Difficulties of Interpretation; Nuances, Errors and Manipulations. În P. Apor, S. Horváth, & J. Mark (coord.), *Secret Agents and the Memory of Everyday Collaboration in Communist Eastern Europe* (pp. 151–170). London: Anthem Press.
- Andreescu, G. (2019, mai 16). Despre procesul intentat lui Liviu Antonesei de Gabriel Liiceanu. *Observator Cultural*, (970). Disponibil online la adresa:

- <https://www.observatorcultural.ro/articol/despre-procesul-intentat-lui-liviu-antone-sei-de-gabriel-liiceanu/>
- Apter, D. E. (1965). *The Politics of Modernization*. University of Chicago Press.
- Appadurai, A. (2020, iunie 26). Los Angeles Review of Books. *Los Angeles Review of Books*. Disponibil online la adresa: <https://lareviewofbooks.org/article/the-nine-lives-of-modernization-theory/>
- Arhivele Naționale. (2019). *Inventar Anii 1970-1973 368 u.a. Fond Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste Romania. Nr. Inventar: 3492*. Arhivele Naționale. Biroul Arhive Contemporane. Disponibil online la adresa: <http://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Academia-de-Stiinte-Sociale-si-Politice-Secretariat-Cancelarie-1970-1973-Inv-3492.pdf>
- Babadzan, A. (2010). Anthropology, nationalism and “the invention of tradition.” *Anthropological Forum*. <https://doi.org/10.1080/00222937600770101>
- Ban, C. (2017). *Dependență și dezvoltare: Economia politică a capitalismului românesc*. București: Tact.
- Biebricher, T. (2018). *The political theory of neoliberalism*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Bockman, J. (2013). *Neoliberalism. Contexts*, 12(3), 14–15. <https://doi.org/10.1177/1536504213499873>
- Crancau, A. (2005, ianuarie). Consilierul lui Macovei critica aspru Justitia. *HotNews.ro*. Disponibil online la adresa: https://www.hotnews.ro/stiri-presa_regionala_arhiva-1727585-consilierul-lui-macovei-critica-aspru-justitia.htm
- Crehan, K. (2011). Gramsci’s concept of common sense: A useful concept for anthropologists? *Journal of Modern Italian Studies*, 16(2), 273–287. <https://doi.org/10.1080/1354571X.2011.542987>
- Croitoru, L. (2013, aprilie 7). Lucian Croitoru: Pentru ce a luat poporul român Premiul Nobel în economie. Consultat la 2 august 2015, pe situl *CursDeGuvernare.ro*: <http://cursdeguvernare.ro/lucian-croitoru-pentru-ce-a-luat-poporul-roman-premiul-nobel-in-economie.html>
- Croitoru, L. (2017). *Despre economie, cu și fără formule*. Curtea Veche Publishing.
- Croitoru, L. (f.d.). Biografie. Consultat la 18 iunie 2021, pe situl Lucian Croitoru Blog: <http://luciancroitoru.ro/biografie/>.
- Danileț, C. (2010). *Corruption and Anti-corruption in the Justice System*. București: Ed. ALL Beck. Disponibil online la adresa: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=efeb9a87-f5c0-6e14-78ef-e5708063bacb&groupId=252038
- Danileț, C. (2019). Corupția și justiția. Corupția din justiție. In O. Zamfirache (Ed.), *Corupția ucide?* (pp. 23–36). București: Curtea Veche.
- David, D. (2015). *Psihologia poporului român. Profilul psihologic al românilor într-o monografie cognitiv-experimentală*. Iași: Polirom.
- dexonline. (f.d.). Onorare. În *Dexonline.ro*. Disponibil online la adresa: <https://dexonline.ro/definitie/onorare/definitii>
- Habermas, J., Lennox, S., & Lennox, F. (1974). The Public Sphere: An Encyclopedia Article (1964). *New German Critique*, (3), 49. <https://doi.org/10.2307/487737>.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (coord.). (2000). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Institutul Național de Statistică. (f.d.). TEMPO Online. Consultat la 6 august 2021, la adresa: <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>
- Eggleston, R. (1996, noiembrie 9). Romania: President-Elect Promises Campaign Against Corruption. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. Disponibil la adresa: <https://www.rferl.org/a/1082311.html>
- Lazăr, M. (1999). Structuri politice și cultură. Câmpul cultural de la “destalinizare” la mitul „salvării prin cultură”. *Xenopoliana*, 7(1–2), 169–195.
- Linz, J. J., & Stepan, A. C. (1996). *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and post-communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Liguori, G. (2021). Common Sense / Senso comune: Gramsci Dictionary. *International Gramsci Journal*, 4(2), 125–129.
- López-Alves, F. (2011). Modernization Theory Revisited: Latin America, Europe, and the U.S. in the Nineteenth and Early Twentieth Century. *Anuario Colombiano de Historia Social y de La Cultura*, 38(1), 243–279.
- mariustucashow. (2012). 6.10.1999—Despre manualele alternative de istorie pentru clasa a XII-a. [Înregistrare video]. Disponibil online la adresa: <https://www.youtube.com/watch?v=x1kXtKL3MAQ>
- Papahagi, M. (1995). The ‘national essence’ in interwar Romanian literature. In I. Banac & K. Verdery (coord.), *National Character and National Ideology in Interwar Eastern Europe* (pp. 157–180). Yale Center For International and Area Studies.
- Redacția G4Media. (2022, May 3). Fostul ministru al Justiției, Stelian Ion, despre propunerea lui Cristi Danileț la CCR: „Un competitor cu o înaltă pregătire profesională/ Nu sunt îndeplinite condițiile legale cu privire la candidatura lui Bogdan Licu, din partea PSD”. *G4Media.ro*. Disponibil online la adresa: <https://www.g4media.ro/fostul-ministru-al-justitiei-stelian-ion-despre-propunerea-lui-cristi-danilet-la-ccr-u-n-competitor-cu-o-inalta-pregatire-profesionala-nu-sunt-indeplinite-conditiile-legale-cu-privire-la-c.html>
- Steger, M. B., & Roy, R. K. (2010). *Neoliberalism: A Very Short Introduction*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Verdery, K. (1995). National ideology and national character in interwar Romania. In I. Banac & K. Verdery (Eds.), *National Character and National Ideology in Interwar Eastern Europe* (pp. 103–134). Yale Center For International and Area Studies.
- Verdery, K. (2001). Socialist Societies: Anthropological Aspects. In N. J. S. B. Baltes (Ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (pp. 14496–14500). Oxford: Pergamon.
- Werner, C. (2009). Bride Abduction in Post-Soviet Central Asia: Marking a Shift Towards Patriarchy through Local Discourses of Shame and Tradition. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 15(2), 314–331.
- Wilson, J. A. (2018). *Neoliberalism*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.